

אריה בן גוריון – ילדות ונעורים

אמו ציפורה (גרין), אביו משה (קוריטני)

בשנת 1914, לאחר שנפגשו בברלין (הוא – סטודנט לרפואה ואחר כך רופא צבאי, היא – תלמידת ביה"ס לגננות "פסטלוצי פרבל האוז") והתאהבו, באו ציפורה וד"ר משה קוריטני לפלונסק, העיר בה ישב אביה של ציפורה – ר' אביגדור גרין, לקבל ממנו את ברכתו לנשואיהם ערב יציאתם לייליסבטגראד שברוסיה. הוא נתן להם את ברכתו, והם נישאו ויצאו לדרכם, להקים את ביתם במקום שבו התקבל ד"ר קוריטני לעבודה. הוא עבד כרופא והכשיר את אשתו לתפקיד של אחות מעשית. המקצוע הזה, שלא עליו חלמה, יהיה המקצוע שלו תקדיש את חייה – חיי עבודה, מסירות וחזון ציוני וחברתי. באמת חלמה ציפורה בנעוריה לעלות לארץ ישראל. היה לה מורה-דרך – אחיה דוד, הקרוב לה מכל אחיה גם בגילו וגם ברוחו. כשעלה דוד לא"י בשנת 1906, והיא אז בת 17, היתה הפרידה ממנו קשה עליה, ובלחץ געגועיה והחלטתה לצאת גם היא מעיר-הולדתה וממסגרת משפחתה כתבה אליו וביקשה להצטרף. הוא התנגד – נערה צעירה שתהיה תלויה בו לא התאימה לתכניותיו בארץ, ויעץ לה לדחות את העלייה ולרכוש בינתיים מקצוע שממנו תתפרנס בעתיד. אז החליטה לצאת לבדה לברלין, ללמוד את מקצוע הגננת. אביה, שעל אף היותו ציוני ברוחו התנגד אף הוא לעלייתה, איפשר לה את הלימודים בברלין. הפגישה עם משה קוריטני קבעה את מהלך חייה.

ציפורה: "אבא משה היה אדם טוב-לב, מוכשר, חרוץ וצנוע... התמחותו היתה ככירורג-גינקולוג. חזרנו יחד לרוסיה – אני כגננת והוא כרופא. אבא משה נהג לומר על צירוף זה של מקצועות: את תרפאי את הנפש ואני את הגוף... למרות העבודה שבמוסדות הממשלתיים ברוסיה הצארית היה קיים 'נומרוס קלאוזוס' לגבי מקצועות אקדמיים של יהודים, נתקבל אביכם כרופא ממשלתי מחוזי, כל זאת הודות למומחיותו וכושרו הארגוני. אבא ניהל בית חולים ממשלתי והרופאים הגויים סרו למשמעתו והעריכוהו, כי היה ישר ויצר אווירה חברתית בעבודה... אבא שלכם היה גם ציוני ואידאליסט. חלום היה לו – ביום מן הימים לברוח מרוסיה, לעלות לירושלים, ובה להקים קליניקה מודרנית".

אריה, בכורם, נולד בייליסבטגראד בשנת 1916, ושלוש שנים אחריו – עמנואל אחיו. התקופה היתה סוערת (מלה"ע הראשונה, ובטרם סיומה פרצה המהפכה הבולשביקית), כנפיות אנטישמיות פרעו ביהודים.

ציפורה: "אווירת המהפכה והמהפכה-שכנגד נעשתה דחוסה מיום ליום. ביום 12.2.1920 ניתלו 4 רופאים יהודים באשמת היותם קונטר-רבולוציונרים. האווירה העויינת כנגד יהודים נעשתה מחניקה ואישית.

"אנחנו גרנו בדירה ממשלתית במרכז העיר. בקומת הקרקע היה בית-מרקחת, ובשכנות לנו גר רופא יהודי. אבא נוהג היה בתום יום-העבודה, לאחר ארוחת הערב, להיכנס לידידו הרופא השכן על מנת לשחק איתו שח, ובכך לנוח מעט ולשוחח על הוויות העולם המישתנה. באותו ערב (ה-12.2.1920) הצטרף למשחק, באופן בלתי-צפוי, עוד רופא ממשלתי, אך גוי. מקובל היה אז שכל רופא רשמי היה מצויד באקדח אישי. תוך כדי משחק השח ושיחה נפלט כדור מאקדחו של הרופא-הגוי ופילח את ליבו של אבא. בחמש לפנות בוקר דפקו על דלת דירתו. השכן ניצב חיוור, ובפיו הבשורה המרה: 'בעלך נפגע'. מבוהלת פרצתי לחדר הקליניקה של אבא, ואכן זיהיתי את אבא מונח על שולחן הניתוחים. התמיהתני העובדה שלידו ניצב חייל חמוש שמנע ממני לגשת. תפסתי ברובהו ודחפתיו הצידה. מצאתי את אבא ללא רוח חיים, ושלולית דם על הסדין". אריה היה בן ארבע. עמנואל – בן שנה.

ציפורה, שנותרה לבדה עם שני פעוטיה, חיפשה מקלט. תחילה עקרה לקרובי משפחה שגרו ברוסטוב, אך מגפת כולירע שהשתוללה בעיר הבריחה אותה משם. לאחר שנשדדה בדרכים מכל רכושה, חיפשה מקור פרנסה, וכן דרך יציאה מרוסיה (הקומוניסטית כבר) בחזרה לבית אביה בפלונסק שבפולין. היא כתבה לאביה לפלונסק.

ציפורה: "באיגרת תשובתו ניסה ללמדני פרק בהילכות חיים וסבל: 'דמעות אינן עוזרות לאדם להתגבר על סיבולת החיים, רק מעשים, צלילות מוחין ואומץ לב'. חכמת-חיים זאת של אבי שימשה לי מעין סיסמה להמשך חיי".

היא שלחה מברק גם לאחיה דוד, ובישרה לו על דבר אסונה. במכתבו אליה, מיום י"ד אב תרפ"ב (1921), כתב דוד:

"פייגלעלע מחמדי –

את מכתבך האחרון קיבלתי. מקודם לא קיבלתי ממך כל מכתב, אך ידעתי שאת כבר בפלונסק. חושבת את שאני שכחתי אותך – האפשר כדבר הזה? אני אותך? האשכח את ילדותי ואהבת אמנו ואושר נעורייך ויגון אסון חייך... האין תקוותך תקוותי וצערך צערי ועתידך עתידי וילדייך ילדייך?... האפשר לי לנוח ולשקוט כל עוד את גולה ונודדת, כל עוד אין מחסה ושמש ואור ומולדת וגם אב לשני בנייך – האם לא אהיה להם לאב כהיותי לגאולה ולעמוס?... קשים החיים ומרים, מי כמוך מרגישה זאת, אבל אל תפלי ברוחך, פייגלעלע, יש שילומים וגמול בעבודה, ועוד נכון לך יום-עבודה גדול פה, בארצנו".

אביגדור גרין קרא לבתו לשוב מיד אל ביתו. היא עלתה עם הילדים לרכבת, לעבור מהר כל עוד ניתן הדבר את גבול רוסיה-פולין. בטלטולי הדרך הושלך אריה החוצה מהקרונ, ורגלו האחת נפגעה קשות. **אריה:** מהתמונות הבודדות של הזכרון – אמא נושאת אותי על הידיים בגיל שש-שבע, לאחר הבריחה מייליסבטגראד... אמא רצה מרופא לרופא בווארשה, מחפשת עצה ופתרון מה יהיה גורל הרגל של בנה, שהיא רגל פגועה וכמעט משותקת...

הם הגיעו לפלונסק והשתקעו אצל האב. כל אותה עת היה אריה רתוק למיטתו, שהוצבה תכופות בגן ביתו של סבו. שוב כתבה ציפורה לאחיה וביקשה את עזרתו. הפעם נענה לה בפועל: הוא שלח לה סרטיפיקט עבורה ועבור אריה, ואת שמם שינה בניירות – ציפורה בת-גוריון, אריה בן-גוריון – כדי שיוכל להביאם אליו כקרובי משפחתו. את בנה הקטן עמנואל השאירה אצל סבו (הם ישבו ויתאחדו, כולם, עם עלייתו של אביגדור גרין לא"י ב-1925, אך שנות הפירוד השאירו בעמנואל צלקת קשה לכל חייו), ועם בנה אריה עלתה ארצה ב-1922. דוד ומשפחתו קיבלו את פניה על הרציף. לאורך כל חייהם בארץ היה הקשר בין ציפורה לדב"ג חם וקרוב, והוא לקח חלק בכל שמחותיה. בסיועו קיבלה עבודה מיד עם בואה, ומכאן והלאה המשיכה בכוחות עצמה, והיא היתה אשה בעלת כוחות רבים ואישיות נמרצת, אהבה את עבודתה ואת האנשים שנזקקו לה.

אריה: ... שנה שכבתי בגן של סבא. זה גם כן דבר מוזר, קשה לי להאמין שזה היה נכון, אבל זה היה קרוב לשנה, מבלי ללכת לבית הספר, בלי אף חבר, זה פשוט לא הגיוני להגיד 'בלי אף חבר', או תלמיד או ילד, לא יכול ללכת, שוכב בגינת מטעים ופרחים, וכל מה שאני זוכר עד היום זה ריח המנטור והמון פרפרים מרפרפים כל היום בצל העץ ופרחי המנטור, לכד לכד, ומחכה רק שאמא תגיד מתי הביקור הבא אצל הרופא...

שמו מלידה היה קוריטני, אך הוא מעולם לא חזר אליו (שם המשפחה שונה רשמית לבן-גוריון ב-1925, עם הצטרפותו של עמנואל). ציפורה אמו אומרת בזכרונותיה: "היה משהו סימלי בצירוף של שני השמות – משה וציפורה". אריה ראה אולי בשם בן-גוריון שבו "הוחתם" בלא שנשאל על כך מעין אות ומראה-כיוון. בכל זכרונותיו הוא שב ומעלה את זכר אמו בחום רב, בכבוד גדול ובהרבה אהבה. אל דמות אביו (שוודאי נמחקה מזכרונו) הוא חוזר רק כשהוא רושם את תולדותיו. מאמו נחל את ההערצה לדב"ג, ואימץ לו לכל חייו את הדוגמה האישית של המנהיג הבוחר לו את יעודו וחי על פיו מתוך הכרה בערך הבחירה ובמחויבות האישית שהיא מטילה. הסבל האישי – פיזי ונפשי – שהונחת עליו בעודו ילד, על לא עוול בכפו, נתפס אצלו אולי כמעין "כור מצרף", וההתגברות עליו – כמעין "לידה מחדש", עמידה במבחן בכוח הגוף והנפש. בנעוריו ובבגרותו, כשאמץ לו את התנ"ך כ"ביוגרפיה אישית" (כפי שהירבה מאד לציין), מצא אולי קו של "נבחרות" אישית גם בראשית חייו-שלו, ופירש זאת כקבלת מחויבות אישית להגשמת יעוד. את היעוד זיהה, עם הזמן, בהגשמה החלוצית ובהתמסרות לעבודתו החלוצית בתחומי התרבות.

מקום חדש, חיים אחרים

מיד עם עלייתה החלה ציפורה לעבוד כאחות, ובחרה בעיקר במשמרות-לילה, כדי שתוכל לטפל בילד המרותק למיטתו וזקוק לאמבטיות שמש ומסאז'ים בשעות היום.

ציפורה: "כל המירפאה היתה שולחן אחד קטן עם כמה צנצנות ובקבוקים. בקיץ היה השולחן עומד מחוץ לדלת הצרף, כי לא רצינו מגע עם החולים שיש להם חום. במקרים שהיה יורד גשם חזק על יד הדלת, הייתי פותחת את המטריה, בידי האחת החזקתי את המטרייה וביד השנייה חבשתי את הפצע. במקרים יותר קשים היה החולה מחזיק את המטרייה. מביוב לא ידענו בכלל, כשם שלא ידענו מחשמל וממים [זורמים]..."

תחילה עבדה בקופת חולים בתל אביב. אחר כך נשלחה להיות חובשת ראשונה ב"הדסה" ירושלים.

אריה: ...שם כבר הלכתי לבית הספר, וידוע לכם הסיפור על הקב"ה שבהם ידייתי לבית הספר, אפילו הייתי רץ איתם, ואכזריותם של הילדים שהיו גונבים את הקב"ה. יום אחד הלכתי לביה"ס והילדים בהפסקה הגדולה גנבו לי את הקב"ה, ונשארתי לעמוד על יד הקיר ולא יכולתי לחזור לכיתה, וזה כל כך הכאיב לי ובייש אותי, שהחלטתי: יותר אני לא אלך על קב"ה. יותר אני לא מוכן להתבזות. אני מוכן לזחול, אבל לא על קב"ה. וחזרתי הביתה ועשיתי מדורה ולקחתי אבן ושברתי את הקב"ה ושרפתי אותם. אמא היתה חוזרת בערב, בחושך, מהעבודה, וכשאמא הופיעה בשער הכניסה לחצר הבית התרוממתי ורצתי לקראתה, ואני לא יודע להגיד אם היא החווירה או לא החווירה, אבל שהיא הופתעה – זה ודאי נכון... ונגמרה המערכה הזאת". ונגמרה בנצחון: כוח הרצון גבר על הקושי, ניצח את מיגבלותיו. קו משפחתי, אולי. החיים לצד אם לוחמת, לא מוותרת. הוא יתבגר ומערכות נוספות יצפו לו. הוא יתמודד.

לאחר כשנה נשלחה ציפורה לפתוח מירפאה בקלנדיה (עטרות) שליד ירושלים, שם נסלל אז כביש ראשון לשדה התעופה.

ציפורה: "העבודה במירפאה התנהלה על ידי באופן עצמאי, בלי רופא. במקרים דחופים הייתי שולחת את החולה לירושלים לרופא, אבל זה קרה לעתים רחוקות מאד. על פי רוב הצלחתי בכל המקרים. כל המירפאה היתה חדר עם מחיצה של דיקטים, ובחלקה השני התגוררתי עם בני הקטן. מקום זה שימש לנו לשינה, בישול ואכילה... העבודה במירפאה היתה די מרובה – יהודים וערבים כאחד היו מבקרים בה, והיחס היה שווה לכולם... העבודה, לפי מושגינו היום, היתה פרימיטיבית, אבל קדושה, ורק הודות להתמסרות נפש ולתשומת לב מיידית הבריאו אנשים וחזרו לעבודה".

עם סיום סלילת הכביש לקלנדיה עברה ציפורה בחיפה, בדרכה ליעדה החדש – כפר גלעדי. היא היתה כבר דמות מוכרת ומבוקשת, וקירבתה לדב"ג (מזכיר ההסתדרות אז) היתה ידועה. הוא היה מעורב בהחלטותיה וניסה לכוון אותן בהתאם להשקפותיו (גם הפוליטיות, מסתבר):

דב"ג אל ציפורה, 19.11.24:

"...ההצעה לשלוח אותך לטרנסילבניה לא מוצאת חן בעיני. האנשים האלה הם לא מהאלמנטים שלנו, ואיני יודע אם תרגישי את עצמך טוב ביניהם, אם כי הסביבה ההיא בעמק היא טובה... אם אפשר, יותר טוב שישלחו אותך לעבודה לקבוצה שלנו, כמו לעין חרוד. הדבר הכי טוב יהיה שתישארו בעמק..."

אבל בבואה לחיפה הוחלט להפקיד אותה על מירפאה חדשה שתפתח בהר הכרמל, עבור פועלי "סולל בונה" שהחלו אז לסלול כביש חדש ל"אחוזת". היא לא ידעה זאת עדיין, אבל זה יהיה המקום בו תשתקע ותכה שורשים. כאן היתה המירפאה מאורגנת יותר, וגם כאן היתה דירת המשפחה צמודה לחדרי הטיפולים ("...במשך הזמן הזה הביא לי אבא שלי מפולניה גם את הבן השני").

ציפורה: העבודה היתה קשה ומאומצת, לא היה לי לא יום ולא לילה, אבל על יד השולחן לא הרגישו בכך החולים. הייתי כולי נתונה לעבודה, אהבתי את שולחן העבודה... ויותר מכל – את החולים. למענם הייתי מוכנה לכל מאמץ".

אריה: הכרמל הוא בעצם הפגישה החווייתית שלי עם הנוף הארצישראלי... קיבלנו בית ערבי, חירבה מקורות כורכר עם 'שפריץ'. למדתי אז בבית הספר העממי, ומוכן שכבישים לא היו ואוטובוסים לא היו... אמא ואני היינו יורדים ברגל בשביל האחד המפורסם שהיה בכרמל... אני מפקפק אם היו אז עשרים בתים על הכרמל... אינני יודע כמה היינו שם – עשרה או חמישה-עשר נערים בסולם-גלים רחב מאד, מגיל שבע עד שלוש-עשרה... מגרשי משחקים לא חסרו לנו, כי כל הכרמל היה אז מגרש-משחקים גדול... [לבית הספר היו] עליה וירידה ברגל, גם בקיץ וגם בחורף, מה שאני זוכר מההליכה בשבילים האלה – שאהבתי אותה מאד, ממש התגעגעתי לבוקר בגלל הריחות של הצמחים שבדרך, והעכבישים, שכבר נעלמו מן הארץ. אני זוכר שעמדתי שם והייתי רואה את העכביש הזה טווה את מעשה-היצירה הזה... היתה לו צורה כזאת נפלאה... הייתי צריך לשכב כל בוקר כדי לקבל אמבטיות שמש רבע שעה, כטיפול יחיד, כמו שהיום מקבלים חשמל או גלים קצרים..."

בשנת 1927 התחתנה ציפורה עם הזמר-מוסיקאי **לובה פרידמן-לובב**, אלמן ואב לבת בגילו של אריה. פ"ל, יליד 1884 (ויטבסק), בן למשפחת חזנים, סיים בהצטיינות לימודי מוסיקה בקונסרבטוריום בפטרסבורג והתקבל לאופרה הממלכתית. עלייתו לארץ ב-1921 קטעה את הקריירה האופראית שלו. בארץ המשיך בהפצת הזמר היהודי והעברי. לזכותו יש לזקוף ערבים לאין-ספור של שירה-בציבור במחנות החלוצים, בקיבוצים, בקונצרטים ובאירועים שונים. לאחר שעבר לחיפה ייסד, יחד עם הגב' **דוניה וייצמן**, את "המכון למוסיקה", בו שימש סגן המנהל עד סוף ימיו. היה בין הראשונים שהנהיגו

בחיפה הוראת מוסיקה בבתי הספר. הוא הקים דור של זמרים, וביתו שימש שנים רבות מרכז לחיים המוסיקליים בעיר.

המשפחה התרחבה ועברה לגור בבית גדול ומרווח. עמנואל, כאמור, כבר היה איתם, וגם סבא אביגדור גרין, שציפורה מצאה לו עבודה בחיפה כרואה-חשבון. ההורים עבדו קשה לפרנס את כולם, אבל מאותה עת החיים נעשו כבר נורמליים, מסודרים. היה סבא, היו הורים והיו ילדים. גם ציפורה וגם פרידמן-לבוב היו דמויות מוכרות ופופולריות מאד בחיפה, ובבית נהגו לבקר ותיקי חיפה המפא"ית, אנשי תרבות ומוסיקה, וכמובן דב"ג ומשפחתו (בעיקר בימים שאביגדור גרין התגורר איתם).

אריה: ...אמא עובדת כל היום עד חמש-שש. הילדים באים מביה"ס, יושבים לעשות שיעורים. אמא מגיעה מהעבודה, היא מתחילה לבשל... והיא נסחבת עם שני סלים מלאים, אני ממש רואה מכל צד את תנועת הגוף הזאת עם הטלטלה של הסלים המלאים. אין מושג כזה של מנוחה, או שינה או מה... ועכשיו יושבים לאכול, וכבר דפיקה בדלת כי מישו בא לבקש עזרה... הדלת לא נסגרת, לא נעלו אף פעם את הדלתות...

בינתיים עברנו לביה"ס הריאלי. מדוע? – כי ללובה בתור מורה יש זכות לקבל הנחה ניכרת, וזה ב"ס יוקרתי, ב"ס של המעמד הבינוני. וללמד שם שלושה ילדים, את רות ואותי ואת עמנואל, זה כסף – גם כשמקבלים הנחה של חמישים אחוז ויותר, כולל מחברות וספרים, והיתה תלבושת וכו' וכו'.

כדי לחיות היו לנו שני חדרים. בחדר האחד ישנו אמא ולובה ובחדר השני ישנו שלושת הילדים. כל היום, משמונה בבוקר, 'תזמורת החתולים' של ילדים שמתמרנים לנגן אצל קליין, המורה הראשון לכינור, והאטיודים לפסנתר, שרות למדה שם והיא צריכה לנגן כל יום ארבע שעות על הפסנתר... ואיך יצא מזה האדם הכי לא מוסיקלי, אני מתכוון לעצמי, ובתוך זה לעשות שיעורים, ואין לאן לברוח...

אז בתוך הנגינה, בתוך בית-ספר לנגינה, שם אספתי בקופסאות הנעליים של אמא, באהבה שלי לבעלי חיים, החל מעקרבים ונחשים ועד צבוע ובזים וינשופים. את כל זה אספתי בקופסאות של אמא והחבאתי מתחת למיטה... לא פעם היה נחש מתחמק מהקופסה וחוצה בזחילה את החדר, ואמא היתה נבהלת...

וכמובן, בחיפה הדלת הראשונה שדופקים עליה – אמנים, חזנים מפורסמים – זאת הדלת שלנו. לא היתה כתובת אחרת. שום אדם לא הלך למלון. זה היה המקום: לחזרה, לעידכון, לקשרים, להמלצות – התקשרות דרך לובה. זאת היתה הדרך: מהאניה ישר אל תוך הדירה. וכמובן זכיתי מגיל צעיר מאד ללכת לכל הקונצרטים, כי כשלוכה היה נכנס, הסדרן היה זו אחורה, לא שאל על כרטיס. כולם נכנסים חינם.

אריה חיבב וכיבד מאד את לובה. תרומתו לחינוך המוסיקלי של ילדי חיפה ולתרבות המוסיקה בכלל נחשבה מאד בעיניו: "...ליובה היה רואה בכל העשבים את שירת הפרחים, כי ליובה היה חסיד בנשמתו. שמחת החיים שבו ביטאה את אהבתו ואת כשרונו להדביק את הזולת בחוויות השירה" – הוא אומר בזכרונותיו, לאחר מותו של ליובה.

לובה נפטרה בשנת 1955, כשמשפחת א.ב.ג. היתה בשליחות בקנדה. ריחוקם מציפורה בזמן אבלה ציער אותם עוד יותר. אבל ציפורה היתה אדם שלמד לחיות עם המציאות.

נעורים: הריאלי, הצופים, המחנות-העולים

אריה: אחרי זה עברנו לבית בארלזוורוב. ובינתיים מתבגרים, ואנחנו בני ארבע-עשרה וחמש-עשרה בתוך תיכון ביה"ס הריאלי וכל שבוע יש חמש בחינות, ומי שלא מקבל 75% לא עובר, עף מביה"ס... והכל נרשם, ואתה חייב להגיע לציון הזה, וישבנו והכנו שיעורים עד עשר-אחת עשרה בלילה, ובמתמטיקה הייתי חלש, ממש קרוב לאפס, ואני לא יודע איך יצאתי מזה, אולי העתקתי מהם...

הכיתה היתה כיתה של אמני מוסיקה, של בנים למשפחות מפורסמות, עשירים ובני טובים. מבחינה זאת, קשה לי לדמות מה היה גורלי לולא הזיווג הזה של אמא ולובה, שבגללו קיבלתי את החינוך הגבוה ביותר שאפשר היה לתת לתלמיד בחיפה, וכולם שיצאו משם [הם היום] עם תארים.

אריה רחש כבוד רב לביה"ס הריאלי, רגש שהתעצם עם השנים, כאשר היה בעצמו למורה ומחנך, וידע להעריך את המטען שהיקנו לו השנים ההן. משם הביא את מושגיו בדבר נורמות לימודיות גבוהות, הצגת גג גבוה לדרישות מן התלמידים, שיטה של בחינות שבועיות, שתוצאותיהן המצטברות קבעו את הציון הסופי של התלמיד, שימוש רצוף בספריית ביה"ס, ויחס של הוקרה וכבוד למורים (שבריאלי נשאו, בדרך כלל, תארים אקדמיים). מערכת מושגים זו ניסה לסגל לתלמידיו בבית השיטה, ולא פלא הוא שיצא לו שם של קפדן ומחמיר, והתלמידים חששו קצת מפניו. משם הביא גם את הציפיות בתחום הכושר הגופני. הוא עצמו היה טייל מושבע, והירבה לקחת את תלמידיו לסירי טבע והיסטוריה. תפישת המשמעת שכפה הריאלי על תלמידיו שימשה את אריה בעיקר לגבי עצמו: מעולם לא דרש מזולתו יותר ממה שדרש, תחילה, מעצמו.

אריה: הריאלי הסתיים ב-1935, ולא קיבלנו תעודת בגרות. כי הענישו את המחזור שלנו, היחיד מבין כל המחזורים, על זה שהיינו מחזור יחידי שעשה שביתה בבית הספר. **ובירם** [מנהל הריאלי אז] – איתו אין חוכמות, ועליו אי אפשר להשפיע או לרכב עליו, לא ע"י הורים – גם אם הם נכבדים. ומי לא היה שם... והם הודיעו – לא נותנים ציונים [והכל בגלל מורה לאנגלית שניסתה להשתיק צחוק בכיתה, לא הצליחה, ויצאה ולא חזרה, והם סרבו להחזיר את השעה שהתבטלה].

אבל זו לא היתה ההפרה היחידה של החוקים הנוקשים ששררו בביה"ס הריאלי.

אריה: בסיום הריאלי, ב-1935, הייתי גם חבר ומדריך ב"מחנות העולים". זה היה אסור לפי כל החוקים המוכרים והידועים לכל ההורים, וההורים היו כולם מנהיגי פועלים... מותר היה להשתייך רק לשבט הצופים "משוטטי הכרמל"... היינו מדריכים גם בצופים וגם ב"מחנות העולים", וכבר בכיתה י"א היה לי ברור שאני יוצא להגשמה, מושג שהיה ברור לכל מסיים י"ב. ואני זוכר את היום: זה היה כבר כיתה י"ב, השנה – 1935, וזה כבר קיץ וזה כבר חופש, וכבר יש שיחות והכנות ליציאה להכשרה שצריכה היתה להיות בקיבוץ נען, ונען (אז נקראה עדיין נענה) אז בת חמש. ועכשיו אני צריך להודיע לאמא שאני לא אגשים את ציפיותיה וחלומה – ללכת ללמוד כמו כל חבריי, לימודים גבוהים אוניברסיטאיים בארץ ובחו"ל, וללמוד רפואה בשביל להיות כירורג. כי כליו של אבא, כלי הניתוח, אמא הצליחה להבריח אותם, לשמור עליהם, כולם היו בתוך ארון הזכוכית היפה של כלי האוכל היפים, וזה תמיד היה מין מונה-גיגר כזה של איזכור: 'זה בשביל אריה'. ואז אמרתי לה: "אמא, אני מחר יוצא להכשרה". אני רואה את התמונה וזוכר את הדמעות... אמא היתה מודעת מה זה הכשרה ומה זה קיבוץ, ולא צריך היה בשביל זה פעולת ריכוך אידאולוגית. כשהיא ניגבה את הדמעות ועברה את המשבר הסביר, היא נתנה נשיקה ואמרה: "סע בשלום".

וזה היה כל "מרד הבן" של אריה, כי כזאת היתה אמו. ציפורה קיבלה את החלטתו וכיבדה אותה. אחר כך, כשהיה בנען, היתה מגיעה מפעם לפעם ברכבת לבקר, ומביאה עמה בקבוק יין ועוגה.

אבל בין סוף הלימודים לבין היציאה להכשרה היתה לאריה עוד תכנית אישית משלו.

אריה: אני זוכר שכיתות י"א-י"ב היו בקומה השניה, אני ישבתי בטור השמאלי, ליד החלון. מהחלון ראו את כל מפרץ חיפה – ממש ככה, את עכו – עד לאופק הנעלם... ואני זוכר שפרופ' **יחזקאל קויפמן** לימד אותנו את מה שאחר כך הוא כתב בספרו הענקי בשמונה כרכים "תולדות האמונה הישראלית", ולימד את מנדלה מוכר ספרים ועל כתרילבקה, ובעיני זה נראה קריקטורה נלעגת. האמנם נכונים התיאורים האלה? וקויפמן מלמד אותם באיזו ביקורת כזו ואפילו באבק שנאה, והוא קרא לזה אנטישמיות יהודית, ומה 'פישרים' בני שש-עשרה שבע-עשרה יודעים על גדולתו של פרופ' קויפמן... היינו גמדים לעומתו... והפריע לי שאני לא יודע מה יש מעבר לים. המשפט הזה היה תקוע בי ממש כטראומה: אתה באת הרי משם, מפולין, איך אתה לא מתבייש? איך יודע מה יש מעבר לים? אין לך שום תמונה של פלונסק, חוץ מהגן הגדול שבו שכבת שנה אצל סבא!...

בקצור, גמלה בי החלטה. זה היה כל כך לא מקובל, אני לא מכיר אף בוגר [שעשה את זה], ולכולם שם היו כספים בשביל לנסוע להונולולו, לא רק לפולין. אני בא לאמא ואומר לה: 'אמא, לפני שאני יוצא להכשרה אני מבקש ממך מתנה. שאלתי את סוכני הנסיעות וזה צריך לעלות 40 לירות מצריות'. זה היה סכום-עתק שאמא עובדת כזאת הוציאה על טיול של הבן שלה. אמא נתנה לי את זה.

תרמילאות לפולין - 1935

אריה: תכננתי לרדת באניה שנוסעת לרומניה, ובסכום מינימלי אפשר היה אז לנסוע עם תרמיל-גב. בשביל זה למדתי יידיש. בבית דיברו יידיש, אבל רציתי לדעת גם לקרוא ולכתוב, ואני לא מתחרט על זה לרגע שאני יודע את השפה הזאת – שפה יהודית יחידה בטרם עברית, בגולה. הגעתי לווארשה, להכשרה של גרוכוב, ששם זרובבל גלעד דוד כפרי, מוותיקי נען, היו השליחים, ואני זוכר משם משהו טראומטי. לא היתה שם מיטה פנויה, "אז אתה תישן במיטה עם החלוץ הזה שאתה לא מכיר". מה שקרה בלילה בסיטואציה הזאת – כיום זה ברור לי, אבל אז זה היה טראומטי. לא כתבו על זה בעיתונים ולא היו ספרים על זה... אני יודע שלא ישנתי כל הלילה וקמתי מבוכלב...

כבר ידעתי אז משהו על קורצ'אק, אני חושב שפגשתי אותו בכנרת כשהוא היה בארץ בפעם הראשונה, ורציתי מאד לפגוש אותו בבית היתומים, ואינני זוכר אם זרובבל או כפרי הלכו איתי לשם, ופגשתי אותו. אני ממש רואה את התמונה כיצד הוא יושב במעגל עם הילדים, אני לא זוכר אם זה על שרפרפים או על הרצפה, הילדים כאלה מגולחי ראש, עוני - כמעט הייתי אומר עוני סטרילי כזה. ואדם עם קרחת יושב איתם על הרצפה. זה היה איזה משפט על ילד שהתנהג לא בסדר. אני לא זוכר אם הוא גנב משהו או לקח לחם יתר על

המידה, או אמר מילת גנאי לחברו. אבל מה שאני זוכר זו דרך הנהלת המשפט. קודם כל, קורצ'אק קבע שאחד מהילדים בני הארבע-עשרה ינהל את המשפט. קורצ'אק ישב בצד, והתערב רק כשראה שמשהו הולך להכניס את הילד למבוכה. זאת היתה הפגישה היחידה, שעה או שעתיים, עם קורצ'אק.

אחרי זה, עם תרמיל על הגב, נסעתי לפלונסק. ידעתי ששם חיה שיינדלה, בת-דודי, שהיא הבת של אברהם גרין, שהיתה כבר נשואה, והיא משום מה נשארה שם ולא עלתה. ולא הצלחתי לשכנע אותם, הם היו מאד לא ציוניים. כל הסיפורים על החלוצים ועל הגמלים ועל החולות ועל המחלות ועל הערבים – זה נראה איזו ארץ פרימיטיבית מלפני אלף שנים... [משפחתה של שיינדלה, היחידה מצאצאיו הישירים של ר' אביגדור גרין, נותרה בפלונסק ונספתה בשואה].

בווילנה ביקרתי בבתי יהודים, בשוק, בבית המדרש. בבוקרו של יום סגרירי הזדמנתי ל"חדר" טיפוסי. הביאני לשם אב שאצלו התארחתי, והוא מוליך את הבן ל"חדר". האם הכינה בצלחת עטופה את ארוחת בנה לכל היום, והוסיפה שי לשבת עבור הרבי. בתיק קשור במטפחת צררה האם כמה גרושן לקופסת הקרן הקיימת לישראל, כמנהגה מדי שבוע.

הילדים התגודדו בהמולה לחמם את עצמם. עם כניסתנו גער בהם הרבי וביקש להרגיעם, והכל ישבו על מקומותיהם. הרבי חילק חומשים, שאל באיזו פרשה אנו עומדים השבוע, ולפתע שינה את טון דיבורו היידי ואמר: "יש לנו אורח מארץ ישראל. הבחור הזה הוא חלוץ מעמק יזרעאל. מי יודע לספר מה קרה עם אליהו הנביא בעמק יזרעאל?" היתה דממה וסקרנות. חלוץ ואליהו הנביא ב"חדר" בווילנה... הרבי סיפר את סיפור האיכר החרוץ נבות היזרעאלי, והוסיף: "ואתם יודעים מה עושים החלוצים היהודים בעמק יזרעאל? הם מקיימים בנפשם ובגופם את מצוות יישוב הארץ. הם זורעים ונוטעים את אדמתנו הקדושה". ואז הרבי הוריד את קופסת הקק"ל הכחולה ועבר על פני הילדים. החל רחש, וכל ילד פתח את אוצרו, בעוד הרבי מדבר בהליכה: "בשבילם ובשביל המעשה הטוב שהם עושים בארץ ישראל אנו אוספים כאן את פרוטותינו. נו, קינדערלאך, מי הביא את תרומתו?" ובדחילו-ורחימו אצבעות קטנות מיששו את הקופסה, והטילו לתוכה את מצוות קרבנם. ופניהם נהרו. ואני ראיתי כל זאת.

הכשרה בנען: 7-1936

בפתק לאמו, הנושא את התאריך 27.10.35, שעה 10.30, כתוב בעפרון:

!!!"

יצאתי מהבית לגמרי בסדר – סך הכל: המזווה והמיטה שבה נתכנסו כל שאר הדברים, אף לבי שלם איתי – כי אחרת לא כדאית כל יציאה זו. קשה הפרידה – אבל לפעמים היא דרושה והכרחית... מובטחתי כי כל צערכם (ובפרט דמעותיה של אמא) הפכו לדמעות גיל ולא עצב – שלכם אריה. אשתדל לכתוב באמצע השבוע. רק שלא תדאגו במקרה שמכתב יתאחר וכד', כי העייפות בזמנים הראשונים היא שתעכבנו (אפשרי!) ותמנעני מכתוב מכתבים בסדר.

אריה: יצאנו להכשרה בנען. אז התחילו המאורעות 1936–1939. אני זוכר, כבר בנען ישנת עם הנעליים ועם הרובה מתחת למזרון התירס, ועם לימוד האיתות על הגג, לקשר בין הישובים הערביים. כי נען ישבה בתוך גוש של ישובים ערביים.

ואחרי זה – אף פעם לא נתנו לי לגמור שום דבר – כבר בתוך ההכשרה, צריך להקים סניף של "המחנות העולים" ברחובות. ואם לא מספיק ברחובות – למישהו נודע על הילדים הראשונים בכפר ביל"ו (הישוב היה אז בן חמש), בני שמונה, תשע, עשר, אחת-עשרה. אריה צריך להיות מדריך לילדים הראשונים של המושב ביל"ו. מה כלי התחבורה שיש לך? – אופניים. נסעתי בליל דצמבר. חושך, ואין סימונים על הכביש ואורות ורמזורים וכו', כל זה לא קיים. ויש כמה גשרים. בין שעריים לכפר ביל"ו יש שני גשרים גדולים. אתה לא רואה כלום. וברק פתאום מכה. אתה מסתנוור, עף עם האופניים הצידה מהגשר – אין לך אפילו אל מי לצעוק. אתה צריך להתאושש, לצאת מהבוץ, וטוב שזה בוץ ולא דבר אחר, ואחר כך אתה לא יכול לנסוע לרחובות מפני שזה שביל חולות. אז מה נותנים לך? – סוס-שמירה ששמו ציקלופ. למה שמו ציקלופ? – מפני שהוא עיוור בעינו האחת. שלב א' היה לתת לך חמור. חמור כזה שכמי, בריא. אתה עובר על יד הכפר הערבי-בדואי שנמצא בין נען לבין רחובות, הוא מריח שיש שם נקבה, אז הוא מתחיל לנעור, ולא עוזר שום דבר, הוא טס לתוך הכפר הערבי. השעה היא כבר אחת-עשרה וחצי בלילה, כי אז גמרתי את ה'פעולה'. אתה עף מהחמור מרוב ההדירה הזאת ומוצא את עצמך יושב בתוך הכפר הערבי, והחמור רץ להזדווג עם החמורה.

ואתה צריך לפרנס את עצמך, ושכר מקבלים בעד יום-עבודה בבאחאר. שם יש עצים, ואתה גר גדר ליד גדר עם משה סמילנסקי, הפרדסן הקלאסי והסופר הקלאסי. עצים רחבי נוף שבשביל לעדור תחתם ולעשות צלחות תחתם אתה צריך ממש לעמוד על ארבע ועם הטוריה לגרוף, כי העצים עמוסי פרי. בעד זה אתה מקבל 12 לא"י. ארוחת צהריים עולה שניים-וחצי גרוש ב"מטבח הפועלים". ופה אני זוכר אפיזודה שמתאימה לי בול: קיבלתי וסיפרתי לילדים בשמחה שקיבלתי היום משכורת, ותוך כדי סיפור מסביב למדורה ומשחק ופטפט, אני קובר את הכסף בתוך החול על יד המדורה, אני לא יודע למה, ואז מגיע הביתה ואין לך מה שהרווחת היום... ואתה חוזר לשם, וחופר, ומוצא בתוך החול...

אריה במכתב לאמו, 27.10.36:

"... פרק-חיים זה מעניין הוא ומלמד הרבה. חיי פועל בודד במלוא מובן המילה. אתה שדואג להשיג את יום-העבודה, אתה שדואג לדירתך ולכלכלתך – אתה שדואג לעצמך בכל. רק עכשיו, פה במושבה, לא בקיבוץ – מתחיל אני להרגיש ולחיות את ההרגשה באופן לגמרי מלא: מהו יום-עבודה, מה ערכו, וכיצד צריך לשמור על הפרוטות. אל תוציאי מכאן את המסקנה כי, חס וחלילה, מתקיימים אנו על פרוטה ביום, כי בכל זאת עבודה יש ו'למות מרעב' עוד קשה... כאן, כפי שאת רואה, החיים מעניינים. מה? – יש רגעים של סיפוק ורגעים של יאוש. לא תמיד הכל הולך למישרים... ואעפ"כ הסיכום הוא משביע ומספק. גם כאן למדים מהשגיאות ולמדים מההצלחות. מכירים נוער מכל מיני שכבות, גילים ומעמדות..."

על עמנואל, שסיים אף הוא את לימודיו בריאלי ויצא עם חבריו-לגרעין להכשרה אחרת, הוא

פוקח-עין, ומתוך תחושת אחריות הוא מדווח לאם:

"... את עמנואל ראיתי בשבוע שעבר... הסתדר די יפה... עבדו כבר חודשיים ברעננה והסתגלו לכך, הוא מרגיש עדיין את יום-העבודה על גופו, אבל אין בכך כלום. בעוד שבוע יסתגל לכך ויילכו הדברים במישרים. השמיכות שלו הן חמות וטובות, ובכלל הוא יצא כמו 'בן-אדם מסודר'..."

נראה, כי עם כל קשיי החיים בחיפה, השכילו לובה וציפורה ליצור עבור ילדיהם סביבת חיים יציבה ומגוננת. התבגרותם, ההחלטה לצאת להגשמה – ככל שחונכו לכך בתנועת הנוער – יצרו משבר בלתי-נמנע לבנים ולהוריהם גם יחד. אריה, הקשוח יותר ונחרץ יותר בהחלטותיו, נאבק ועומד בלחצים. ההורים נותנים, בלית ברירה, את התמיכה המתבקשת (מוראלית, בעיקר, מגובה לפעמים בעוגות מאפה-בית). עמנואל שונה:

אריה לאמו, 21.3.38:

"... אם בשבילך היתה זו הפתעה שעמנואל עזב את העבודה באמצע השנה ובצורה כזו – הרי בשבילי היה הדבר ברור... שהוא אומר ואמר וחושב וחשב שקשה לו – אז מה בכך? כלום הוא לא ידע כי המציאות הזו קשה?.. ראיתי באמת שקשה לעמנואל לדבר איתי על כך, וגם אני אמרתי לו דברים קשים ובשום אופן לא קיבלתי את דעתו על עזיבת הקיבוץ כפתרון..."

ואת אמו הוא מוכיח – שלא כהרגלו – בדברים קשים, על תמיכתה בעזיבתו של עמנואל:

"... הזהרתי אותך אלף פעמים ואחת – שתפקידך בתור אם הוא אחר... במקום לאמץ את ידיו ולתת לאדם צעיר להתנסות עד הסוף, לעמוד בנסיון, במבחן אישי, להתלבט ועל אף הכל לנסות לנצח את התנאים ובזה גם את עצמך – הרי לא פסקת להשפיע עליו בכיוון ההפוך, וללחוץ לו באוזן, מהצד: 'תיסע להשתלם, יש לך טלנט, מה יתנו לך החיים בקיבוץ' – דברים אלה הם הורסים, הורסים בתוכנם הבלתי מחנק, וגם, אמא, הבלתי אחראי..."

אבל עמנואל לא חזר לקיבוץ, וחיייו היו מקור לדאגת תמיד למשפחתו.

אריה: בכפר ביל"ו התחילו היחסים והאהבה עם רבקה ומרדכי גובר. אז התחילו לבנות את מכון וייצמן. אני מודיע בזה שאני הייתי הגג הראשון של מכון וייצמן. מרדכי גובר היה שם הגזבר, ממנו קיבלתי את המשכורת הזאת.

ואז הסתיימה ההכשרה ועברנו למעיין חרוד. במעיין חרוד הייתי זמן קצר. הגעתי לבית השיטה ועבדתי במספוא. השנה היא '39' ונוער צ'כי צריך לבוא. ואז נקבעתי להיות הרכז של אותם ארבעים בני 16-17.

תמו הנעורים. הגיעה עת ההגשמה.

המקורות לפרק זה:

1. **זכרונותיה של ציפורה בת-גוריון** - מתוך דברים שבעל-פה, ביום הולדתה ה-75, ט"ו בשבט תשכ"ה (1965).
2. **זכרונותיו של א.ב.ג.** - מתוך שיחה מוקלטת עם אשתו וילדיו, 16.5.1994, ומקורות נוספים.